

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԻ ԿԱԶՄԱԽՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

(ԱՐՄԵՆՆԵՐ ԹԷ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՐ)

Հարցը նոր չէ: Հայ ազգի «Արմեն» և «Հայ» կրկնակ անուանակոչութիւնը պատմագրութեան մէջ առաջացրել է զանազան կարծիքներ և տարբեր մեկնաբանութիւններ: Ոմանք այս երևույթը բացատրել են լեզուաբանական ըստուգաբանութեան ճանապարհով, ուրիշներ՝ վերջին ժամանակներում յայտնաբերուած բնեռագիր արձանագրութիւնների նորագոյն գիւտերով, որոնց հիման վրայ էլ աշխատել են երևան հանել Հայ ազգի երկու կազմաւորիչ տարրերի գոյութիւնը:

Յայտնի է, որ «Արմէն» բառը նկատուած է հնդեւրոպական և կապուած է մեր թուարկութիւնից առաջ Դրդ դարի վերջերին և Յրդ դարի սկիզբներին Ուրարտու արշաւած Արմենական ցեղերի հետ, որոնք որպէս թրակիա-փոլու դական ցեղերին պատկանող մի ճիւղ, ունեցել են հնդեւրոպական ծագում և ե. կիւ են Արեւմուտքից:

Իսկ «Հայ» բառը բնեռագիր արձանագրութիւնների նորագոյն յայտնագործութիւնների համաձայն, կապուած է մեր թուարկութիւնից առաջ 14-րդ դարում Արեւմտեան Հայաստանում ապրած «Հայասա» կամ «Յայասա» ցեղերի հետ, որոնք ապրել են Հաթեան (Հիթիթական) իշխանութեան տակ և յաճախ պատերազմի բռնուել իրենց անկախութեան համար:

Նշանակալից է միաժամանակ, որ թէ՛ Արմէնները և թէ՛ Հայասացիները համարուած են հնդեւրոպական ծագումով Արեւմուտքից եկած ժողովուրդներ: Բայց նրանց ապրած ժամանակաշրջանը հայկական բարձրագոյնագիւլի վրայ՝ իրարից տարբերուած է Ե՛րդ դարերի հեռավորութեամբ:

Հարց է առաջանում.

— Այդ երկու ցեղանունները պատմական արժեւորմամբ ի՞նչ տարողութիւն ու կշիռ են ներկայացնում, որպէսզի իբրև անուանակոչութիւն (ծրոպոս) տրուէին Հայ ազգին:

Այսինքն՝

— Պատմական օրինաչափութիւնը ենթադրում է որ մի որևէ ցեղ, ազգ կամ ժողովուրդ իր անունը մի ամբողջ երկրամասի զանազան ցեղերից ու ազգութիւններից կազմուած բնակչութեան վրայ տարածելու և ընդհանուր անուան իրաւունքին բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է, որ իր ժամանակաշրջանում լինի տիրապետող և իշխող տարր և հետևաբար՝ ներկայացնի քաղաքականութեամբ աւելի հզօր ուժ և կամ քաղաքականութեամբ աւելի բարձր մակարդակ, որպէսզի միև բոլորին ենթարկի իրեն և իր անունը պարտադրի նրանց, իր անուամբ ճանաչուած գտնելով նաև արտաքին աշխարհի կողմից:

Այս է եղել բոլոր ազգերի կազմաւորման ժամանակաշրջանի չափանիշը: Եւ այսպիսին է եղել մանաւանդ Հայ ազգի կազմաւորման դարաշրջանում Արմէնների պարտազան, որոնք՝ երբ մտնում են Ուրարտու և նուաճում հայկա-

կան բարձրավանդակը, իրենց քաղաքական իշխանութեան հետ բերում են նաև իրենց անուան տիրապետութիւնը, իրենց ենթարկելով Հայաստանի տարբեր ցեղաքանակիչներին: Ծիւղ է, որ Արմէնների և տեղական բնիկ ժողովուրդներին՝ Ուալդ-ուրարտացիներին, համաձուլման ընթացքը բարդ զժողովուրդների երկար ճանապարհով է քայլում, բայց արդէն հայկական բարձրավանդակի տէրը, աշխիւք՝ իշխող ու ապագայ խոստացող տարրը Արմէններն են ճանաչում արտաքին աշխարհի պետութիւնների կողմից: Պատահական չէ, որ Դրդ դարում (Ն. Ք.) պատմական ասպարէզ իջած և ախուհետեւ հզօրացած Մարերի թագաւորութիւնը, որ քիչ ժամանակ առաջ նուաճել էր Ուրարտուն (մօտ 600ին, Ն. Ք.) և կործանել Տուշպա մայրաքաղաքը, Արմէնների Արածանի և Տիգրիս գետերի հովիտներից դէպի հայկական բարձրավանդակը կատարած առաջացումից և խալդ-ուրարտացիներին նուաճելուց յետոյ (Քսենոֆոն), Ուրարտուի տէրը աչ Թէ երկրի բնիկ Ուալդ-ուրարտացիներն է ճանաչում, այլ եկուոր Արմէններին: Բնական է, որ մարական թագաւորութիւնը հետեւելով ժամանակաշրջանի պատմական իրադարձութիւններին և հսկելով պետական ու քաղաքական դէպքերի ընթացքի ու զարգացման վրայ, շուտով պիտի կարողանար տեսնել ասպարէզ իջած նորագոյն ուժերին, որոնց ուղադրու աթմանիքներն ու գերազանց յատկութիւնները պիտի չկարողանար անտեսել: Եւ ահա մարական կայսրութիւնը, որին պատկանում էր Միջագետքի և Մերձաւոր Արևելքի քաղաքականութեան գերիշխանութիւնն ու տնօրինութիւնը, որպէս Հայաստանի հարևան պետութիւն՝ առաջինն է լինում քաղաքական շահերի ճիշդ կողմնորոշմամբ՝ յիմուել պատմական մօր ասպարէզ իջած Արմէնների բաղկաւորութեան ու զինակցութեան վրայ:

Եւ ինքզ, հետագայ դէպքերը ցոյց են տալիս, որ Մարերի հզօր թագաւորութիւնը դաշնակցում է Արմէնների հետ, նրանց հզօրութեան ընդունակութիւններից զգուշացած և մանաւանդ վախ կրելով նրանց անջատուելու հաւանականութիւնից՝ դաշնագրի մէջ է մտցնում հետեւեալ կէտերը.

1. Մշտական բարեկամութիւն՝ պաշտպանողական և ոչ յարձակողական փոխադարձ պայմաններով:

2. Բերգեր և ամբողջներ չկառուցել երկրի (Արմէնիայի) շուրջ:

3. Տարեկան 50 տաղանդ տուրք (= 241,500 Փրանք կամ՝ 200,000 ուրլի):

4. Միշտ օգնական բանակով օժանդակել Մարաստանին, 20,000 հետեակ, 4,000 ձիաւոր:

Մտնելով մարական ուժի հովանու տակ, դրոժ է լէօն, Արմէնները իրենց կազմակերպչական ջանքերը առաջ էին տանում: Մարական զօրքերի հետ կողք կողքի մարտնչելիս, քաջ կռուողի համբաւ են ձեռք բերում: Նրանց ահաւոր որպէս քաջ պատերազմիկների՝ Փիւնիկցիների միջոցով հասնում է մինչև հնուաւոր տեղեր, մինչև Հրէաստան: Երեմիա մարգարէն Բաբելոնի վրայ յարձակուելու համար հրաւերի կոչ է ուղարկում Արարտուհան, Մանայի և Աւքանապեան թագաւորութիւններին: Այս նշանակում է, որ Արմէններն այդ ժամանակ յայտնի են դարձել չրջապատի աշխարհին որպէս քաղաքական և ուղղական հզօրութիւն ունեցող ժողովուրդ¹:

Այսպիսով հայկական բարձրավանդակում ամենաապահով յենարանը, Հայ ազգի կազմաւորման չրջանում, համարւում էին Արմէնները, ինչպէս Մարաստանի, ախպէս և հետագայում՝ Աքեմենեան Պարսկաստանի համար: Եւ ա-

¹ Լէօ, Հայոց Պատմութիւն, Խատր Ա., Երևան, 1966 թ.:

հա, այս իսկ հանգամանքով, Մարերի և հետագայում՝ Պարսիկների արտաքին նուաճողական քաղաքականութեան մէջ կշիռ ներկայացնող ուժ են համարուած Արմէնները։ Միւս կողմից, Արմէնները երկրի կեանքում, իրենց ձեռքին էին վերցրել երկրի քաղաքական կեանքի ղեկավարութիւնն ու զինուորական ուժի առաջնորդութիւնը։ Դա նշանակում էր, իրենց գլխաւորութեամբ իրենց ետեւից տանել երկրի ներսում ցեղերի միաձուլման և երկրի ներքին կեանքի զարգացման գործունէութիւնը։ Մարական քաղաքականութիւնը ճիշդ էր հաշուել։ Միասնական ու միաձոյլ Արմենիա ունենալու ղէպքում իբրև հարստութեան աղբիւր՝ նրա զինակցութիւնից ու հաւատարմութիւնից կարելի էր լաւագոյնս և առաւելագոյնս օգտուել։ Ճիշդ այս նպատակի համար էլ Կիւրոսը անձամբ գալիս է Արմենիա, ինչպէս մեզ պատմում է Քսենոֆոնն իր «Կիւրոպեդիա» գրքում, որպէսզի միջամտի հաշտութիւն գոյացնելու և խաղաղութիւն հաստատելու համար բնիկ Պալլո-ուրարտացիների և եկուոր Արմէնների միջև։ Կիւրոսի այս միջնորդութեան ընթացքում Արմէններին հովանաւորելու նրա միտումները բոլորովին էլ աննկատելի չեն։ Այսպիսով, Կիւրոս հաշտութիւն է ստեղծում, որով Խալդ-ուրարտացիները պիտի կարողանային Արմէնների դաշտաւայրերը հերկել ու ցանել (հաւանաբար որոշ տուրք տալով), իսկ Արմէններն էլ, փոխադարձաբար պիտի օգտուէին նրանց լեռնային արօտավայրերից։ Այսպիսով, նրանք հաւատարմութեան խոստումներ են տալիս միմեանց և համաձայնում են հետագայում իրարու միջև հաստատել ամուսնական ու խնամակնանկ կապեր, ապա՝ ընդհանուր ուժերով պաշտպանուել թշնամիներից, եթէ մէկն ու մէկին մտանդ ապառնար²։

Արմէնների և Խալդ-ուրարտացիների այս խաղաղ համակեցութիւնը տալիս է այն արդիւնքը, որ տեղական բնակչութիւնը ալ բնիկների հետ հետզհետէ ձուլւում է Արմէնների մէջ և ապագայ դարերի ընթացքում գոյանում է այժմեան Հայ Ժողովուրդը։

Ահա թէ ինչպէս, այնուհետև, օտարների կողմից բովանդակ Հայաստանի ճանաչում գտած անունը դառնում է Արմենիա, իսկ բնակչութիւնը՝ Արմէններ։ Իսկ պատմութեան տուեալներով «Արմէն» բառին առաջին անգամ հանդիպում ենք Դարեհ Ա. Աքամենեանի (522-496) Բիւհիստունի (այժմեան Քիրմանշահի մօտ) բարձր քարաժայռի վրան քանդակած քեհեռագիր արձանագրութիւնում, որ գրուած է երեք լեզուներով՝ հին պարսկական, էլամական և բաբելոնական։

Այսպիսով, Արմէնները հանդիսացան հայկական բարձրամակարդ համաձուլման գործողութիւնը գլխաւորող ցեղեր։ Այսինքն՝ ձուլելով ու ձուլուելով նրանք եղան պատմական Հայ Ժողովուրդը ձևաւորող տարրերը հայկական լեռնայնաբնիկ խառնարանում։ «Հարկ է ընդունել, գրում է Եղիա Քասուհին, թէ ամբողջ բաղակցութեան պատմական էութիւն տուող բիրեղացուցիչ տարրն էր Արմէն ցեղը, թէև ոչ թուապէս առաւելագոյնը, սակայն անենէն առողջն ու կենսաւէտը, որով կրցաւ միւսներն ալ բեղմնաւորել»³։

Եւ վերջապէս՝ պէտք է նկատի ունենալ, որ Արմէնների՝ որպէս աղբիւրի կազմաւորման շրջանը զուգադիպում է այսպէս կոչուած պատմական ժամանակաշրջանի, երբ արդէն բացի պատմական բնեռագիր արձանագրութիւններից, Յոյն հեղինակներ (Հերոդոտոս, Քսենոֆոն, Պլինիոս, Պլուտար-

² Յ. Մամանդեան, Քննական Պատմութիւն, Խաղտր Ա։

³ Եղիա Քասուհի, «Հայ Մշակութի Պատմութիւն», Պէյքուք, 1954 թ., էջ 67։

քոս, Ստորաբոն և այլն) հանդէս են գալիս իբրեւ պատմութիւն հաղորդող հասարակ աղբիւրներ :

«Հայասա» և «Հայասացիներ» վարկածը շատ մեծ հնութիւն չունի և միայն վերջին յիշատակաւ առաջացած տեսութիւն է պատմագրութեան մէջ : Այժմ անհրաժեշտ է համառոտակի ծանօթանալ Հայասայի կամ Հայասացիների պատմութեան կարևորագոյն պարագաներին, իմանալու համար թէ ի՞նչ են ներկայացրել իրենցից և ի՞նչ հզօրութիւն ու քաղաքական ազդեցութիւն են ունեցել հայկական լեռնաշխարհի բնիկ ցեղերի վրայ :

Մեր ազգի «Հայ» անուանակոչութիւնը Հայաստայի կամ Հայաստեցիների հետ պատահական նմանութիւն ունի և դրանք իրար կապելու վարկածը իր այժմեան գոյութեամբ խիստ տարակուսելի է թուում մեզ :

Բայց հարցը արդէն պատմագրութեան մէջ ուշադրութեան արժանացած կարևոր խնդիրներից է : Ոմանք արդէն հաստատուած ճշմարտութիւն են ընդունում այն, հակառակ իրենց կասկածներին, Բառի «սա» վերջնամասնիկը համարում են փոքրասիական լեզուներում տեղ ցոյց տուող ածանց, ինչպէս պարսիկներից փոխառեալ հայերէնի «ստան» վերջաւորութիւնը (կրեմեր), և «Հայ» արմատը համեմատելով մեր ազգին տուած «Հայ» անուանակոչութեան հետ, եզրակացնում են որ Հայը՝ Հայասացիներից պէտք է առջանայ : Դժբախտաբար նմանութիւնները որքան արտաքին, նոյնքան խաբուսիկ են : Նշանակում է, այս առթիւ տրուած քաջատրութիւնները ինչքան էլ ձգտեն ապացուցել Հայաստայի և Հայաստեցիների գոյութեան փաստը, այնուամենայնիւ, նրանից բխող եզրակացութիւնները կարիք ունեն վերաւորւում : Եւ երևում է, որ այս տեսութեան կողմնակից պատմագէտները իրենց պատմական ծանօթութիւնների ստուգութեան հարցում այնքան վճռական չեն, որքան նրանցից հասնած իրենց եզրակացութիւններում : Որովհետեւ նրանք՝ իրենց իրենց իսկ խոստովանութեամբ յայտնում են, թէ Հայասա երկրի ու ժողովուրդի մասին շատ քիչ բան գիտեն, և ինչ որ գիտեն, այն էլ միջուկաբար՝ թշնամի պետութեան արձանագրութիւններից քաղած տեղեկութիւններից գիտեն :

Փաստն այն է, որ Հայասացիները Հայ ազգի կազմաւորման ժամանակաշրջանից 6-7 դար առաջ պատմութեան ասպարէզից քնաջնջուած ժողովուրդ են եղել և որ ոչ մի յիշատակ կամ յիշատակութիւն չեն թողել : Նրանց թագաւորները ապրած են եղել հպատակութեան տակ իրենց հարևան Հաթեան մեծ ու հզօր կայսրութեան : Հայասացիները հազիւ մի 100 (կամ 150) տարուան կիսանկախ կենալ են վարել և ապա՝ պատմութեան ասպարէզից անհետ կորչել ու գնացել են առանց իրենց սեփական պատմութեան մասին որևէ յիշատակութիւն կամ վկայութիւն թողնելու : Հայասացիները նոյնիսկ չեն յիշատակում ասորեստանեան արձանագրութիւններում, որոնք այնքան յաճախ յիշատակութիւններ ունեն Հայասայի ժամանակակից Նայրի-Ռաբարտական քաղաքի ցեղերի մասին : Եւ արդարեւ, նրանց մասին ոչինչ պիտի կարողանայինք իմանալ նաև այսօր, եթէ Հաթեան քանազան արձանագրութիւնները երևան չը հանուէին Պողազէօյի պեղումներից, որոնց շնորհիւ լոյս ախարհ է մերում Հաթեան կայսրութեան պատմութիւնը, և նրան առնչաբար՝ Հայասայի կամ Հայասացիների մասին տեղեկութիւններ : Ուրեմն, Հայասայի և Հայասացիների որպէս պետութիւն ու հասարակութիւն մեզ ծանօթացնում են Հաթեան արձանագրութիւնները :

Հայասա երկիրը, ասում է Արտնց, առաջին անգամ պատմութեան լոյսին տակ երևում է 14րդ դարի (Ն. Ք.) սկզբում (իսկ Դըլապորտի կարծիքով՝

15րդ դարի վերջերում), Հաթեան Դուռնախան կամ Թուրքախան Բ-ի օրով (1410-1390), ըստ ոմանց՝ Գ-ի:

Պրոֆ. Սաչատրեանը Հիմնունով Ծորերը և Ուզնաս գետնականների կարծիքների վրայ՝ այս առթիւ գրում է. «Երբ Սասունի թագաւոր Մուրշիխ Բ. իր թագաւորութեան 10րդ տարում (1355) մի արշաւանք ձեռնարկեց Սասանա-Ազգիի դէմ վերին Արմէնիայում, իր զօրքերի համար իբր հաւաքովայն նշանակեց էնզուլավան (այժմ՝ Անգլ) Տիարպէքերից դէպի հիւսիս՝ վերին Տիգրիսի վրայ, որն այնտեղ սահման էր: Արշաւանքը շարունակուեց Ազգիայի վրայով դէպի Վանայ լիճը, որի վրայ գտնուում էր Սասանա-Ազգի առաջին քաղաքը» (Տես Պրոֆ. Ա. Սաչատրեան, «Հայաստանի սեպ. շրջանի պատմութիւն», Երևան, 1933 թ.):

Հայասան կամ Սասան այդ ժամանակ Արևմտեան Եփրատից մինչև Վանայ ծով տարածուող պետութիւն է եղել Արևմտեան Հայաստանում: Նրա սահմանները տարբեր եղիկանների մօտ քարտեզի վրայ տարբերում են իրարից⁴: Իսկ վերջին ընդունուած կարծիքի համաձայն Հայասան կազմաւորուել է հայկական լեռնաշխարհի հիւսիս-արևմտեան մասում և իր մէջ ընդգրկել է քաղական ընդարձակ երկրամասեր: Հայասան բաղկացած է եղել Գայլ, Արևմտեան Եփրատ, Ճորոխ գետերի վերին հոսանքներում ընկած լրջաններից: Նա ժամանուած է եղել երկու մասերի՝ համապատասխան երկու հիմնական ցեղախմբերի իրրև. Հայասան-Ազգի ցեղային միութիւն: Հիւսիս-արևմտեան մասը կոչուել է Ազգի և հանդիսացել է համանուն ցեղախմբերի երկիր, իսկ երկրորդը՝ հարևան-արևմտեան մասը բուն Հայասան է եղել, Հայաստ ցեղախմբերի երկիր⁵:

Անժիլպաէս հարկ ենք համարում յիշեցնել, որ Հայասայի սահմանների այս տարածութիւնը առաջացած մի շփոթութիւն է Հաթեան մեծ կայսրութեան տիրապետած սահմանների հետ, որովհետև Հայասան, ինչպէս պիտի սկսենք ծանօթանալ, միշտ հպատակ ու ենթակայ ժողովուրդ է եղել Հաթեան պետութեան գերիշխանութեան տակ և միշտ գտնուել է կիսանկախ վիճակում: Ուստի՝ Հայասայի պատերազմները եղել են ազատագրական և ոչ նուաճողական:

Արդ, Հայասայի պետութեան առաջին յիշատակութիւնը լինում է Հաթեան Դուռնախան կամ Թուրքախան Բ-ի օրով (Գ.) 1410-1393 թ. (Ն. Ք.): Այդ ժամանակ Հայասայի թագաւորն էր Մարիյաս: Երկու թագաւորների միջև տեղի է ունենում լուրջ պատերազմ և Հայասացիները ծանր պարտութիւն

⁴ ա) Հայր Յ. Տաշեան Հայաստան գետնաւոր է Եփրատից մինչև Վանայ ծով տարածուող երկրամասի վրայ («Հաթիւր և Ուրարտացիք», հատար Ա., 1931, էջ 626-627):

բ) Դրւսպորտ, Աւ. Ծովի հարաւ-արեւելեան եզերքների վրայ, Տրապիզոնից մինչև Ճարթ գետի բերանը («Les Hitites»):

գ) Կէօթէ, Ա. Սաչատրեան, Հայասայի աշխարհագրական դիրքը եմքադրում են Կարիւմ-Վան տարածութիւնը:

դ) Ն. Ալունց, Հայասան դնում է Կամախից մինչև Կարիւմ և Երզնկան համարում է կենտրոնական վայրը («Histoire de L'Arménie»): (Տես՝ Նիկա Ա. Քատունի, «Նախահայկական Հայաստան», Պէյրուք, 1950):

⁵ Թ. Ս. Յակոբեան, «Ուրարտացիք Հայաստանի պատմական աշխարհագրութեան», Երևան, 1960 թ., էջ 87:

են կրում : Մարիյաս կանչում է Հաթերի մայրաքաղաքը Պատուհաւ, մեծ Ար-
քայ Դուտխալխասին ներկայանալու և դաշնագիր կնքելու նրա հետ : Մարիյաս
դնում է և երկար ժամանակ իբրև պալատական կալանաւոր պահում արքու-
նիքում : Մի օր պալատի գաւթում պտտելիս հանդիպում է արքունական մի
գեղեցիկ կնոջ և պարզամտօքէն նայում նրան : Դա Հաթեան արքունիքի ներքին
օրէնքներով համարւում էր ժահագու մեղք : Եւ Հայաստանի խեղճ թագաւորը
սպանւում է ողբերգական մահով :

Այս դէպքի վրայ Հայաստացիները խիստ զայրտնւմ են և տնտիջապէս
կարաններն կամ Գրաններն անուամբ մի նոր թագաւոր ընտրելով սատուիկ պա-
տերազմի են ելնում Հաթերի դէմ : Պատմւում է, որ մի քանի բուռն ճակատա-
մարտեր են մղում Հայաստացիները, բայց չեն կարողանում վերջնական յաղթա-
նակել նուաճել : Պատմագիրներէց ոմանք Հայաստացիներին մի առանձին հօգու-
թիւն տալու ձգտումով փաստը շուտ տուած ձևով են ներկայացնում : «Դուտ-
խալխաս երեք անգամ պատերազմեցաւ Պարաննիսի դէմ, բայց չկրցաւ յաղթել
անոր : Հայաստացիք անկախ մնացին» (Քասունի) : Այս տեսակէտը ճիշդ և ար-
դար չէ : Հաթերը չէին, որ Հայաստացիների դէմ պատերազմի էին ելել, այլ
վերջիններս էին սկսել պատերազմը և յաղթութիւնը նրանց իրաւունքը պէտք է
լինէր, որին չկարողացան հասնել : Իսկ Դուտխալխաս կարող էր տնտիջապէս
հաշիւը մաքրել Հայաստացիներէ հետ, եթէ միևնոյն ժամանակ նա արշաւանքի
ելած չլինէր Դասգա ցեղերի դէմ, որոնք Հաթեան պետութեան հիւսիսային
կողմերում ամբողջ Պոնտոսի երկրամասով մէկ տարածուած ապրում էին, և
որոնք յանկարծ ապստամբել էին Հաթերի դէմ : Ուրեմն ճակատամարտ առող
նախաբարձակները Հայաստացիներն են, որոնք ոչ մի զոհացուցիչ տրդիւնքի չը-
հասնելով ստիպուած կրկնում են այն երեք անգամ : Եւ որպէսզի փաստերը յս-
տակ բացատրուեն, պէտք է իմանալ, որ Հայաստացիների այս յարձակումը
«անկախ» պետութեան պատերազմ չէ, այլ հպատակ ժողովրդի ապստամբու-
թիւն, որ միշտ էլ երևան է դալիս օգտուելու քաղաքական տիրող հանգամանք-
ների նպաստաւոր առիթներից : Մարիյաս թագաւորի սպանութիւնը որպէս հա-
կասութեան բարձրագոյն կէտ կարող էր պատերազմ առաջացնել, բայց ներկայ
դէպքում՝ Հայաստացիներին ապստամբութեան մղող շարժառիթն էլ Դուտխալ-
խասի որդի և յաջորդ Սուպակիւնիթումի (1393-1355 Ն. Ք.) դահակալութեան
առաջին տարիներին ամբողջ Հաթեան պետութիւնում ծագած համատարած ա-
պստամբութիւնը, որ բռնկուել էր երկրի մի ծայրից միւսը : Պատմաբան Ադոնց
իր գրքի 41-42 էջերում («Histoire de L'Arménie») և Դըլապորտ իր գրքի 78-րդ է-
ջում («Les Hittites») տալիս են այդ ապստամբած երկրների ցուցակը : Պատմա-
դէս Քասունին այդ «երկրները» տիրում է համարել «պաւտունք», որոնցից ո-
մանք, նրա կարծիքով, Դասգաններին ցեղակից են եղել և գտնուել են Հաթեան
տիրութեան տակ :

ԳԷՈՐԳ ԶԱՏԻՏԵԱՆ

(Շար. 1)